

Slutet på en era

Bergsgårdens station rivs, 1971. Foto: Nils Wiklund.

Det blir 1950-tal. Byns centralpunkt utgörs av affären. Även järnvägsstationen fyller fortsatt en viktig funktion. Det är inte enbart en knutpunkt för kommunikation, här hämtar byborna sin post och i perioder försöker sig olika personer på att driva kiosk på stationen. Det är alltså också en samlingspunkt i byn. År 1957 samlas byborna på stationsplanen för att försöka få en skymt av Sputnik. Ungefär samtidigt står även den andra globala stormakten i centrum: Under 1950- och 1960-talen passerar Dollartåget genom byn. Det är välbeställda, amerikanska turister som är på tågresa genom Sverige, från Stockholm hela vägen upp till Narvik. Tåget hette egentligen Sunlit Nights Land Cruises och var ett kryssningståg i SJs regi, men snabbt fick det smeknamnet Dollartåget. Och givetvis stannade det i Bergsgården, för att de amerikanska turisterna skulle få beundra utsikten över Grycken. Men, trots allt omformas byn Bergsgården rejält under 1950- och 1960-talen och detta är på många sätt slutet på en era.

Den siste lanthandlaren¹³⁷

Affärsfastigheten och affärsrörelsen övertogs efter Karin Wesströms bortgång 1946 av Erik Arvid Björkqvist och hustrun Hilda. Det huvudsakliga sortimentet var matvaror, men i affären var det möjligt att köpa lite av varje. Räkningen från Bergsgårdsloppet 1948 skvallrar om att Bergsgårdens IF bland annat köpt brickor, tre par hängslen, flera par solglasögon och teskedar. Det salufördes även tobak och - till barnens stora förtjusning - leksaker, 1-öreskolor och tablettaskar. I affären handlade man över disk, varorna fanns på hyllor bakom disken samt under disken. Affären hade också ett kylutrymme, där det bland annat fanns en stor tunna med sill. Direkt till vänster om ingången hade Björkqvist en frys med glass. En typisk Bergsgårdsfamilj, som inte hade eget jordbruk, handlade en stor del av sina förnödenheter hos Björkqvists och på grund av begränsade kylutrymmen hemma handlade man ofta, ibland varje dag.

¹³⁷ Texten bygger till stor del på samtal med Nisse Danielsson (f. 1942), Gunnel Steinholtz (f. 1951) och Inger Danielsson (f. 1951).

Varorna beställdes alltså över disk, och var man inte tillräckligt snabb med att leverera sin beställning kontrade Björkqvist snabbt med sitt patenterade “mer då? mer då?”. Servicekänslan var det nog inte si och så med, var en vara slutsåld konstaterade Björkqvist helt enkelt: “Äre slut, så äre.” Och så var det inte mer med det. Bättre lycka nästa gång, alltså. Det berättas också att Björkqvist kunde vara nog så hastig när han slängde fram varor på disken, vilket ibland resulterade i att de hamnade på golvet. En del kunder bjöd då tillbaka med samma mynt genom att slänga betalningen på golvet innanför disken. Samtidigt verkar dock Björkqvist haft ett gott öga till byns barn, Gunnel Steinholtz (f. Danielsson) som är uppväxt helt nära affären minns att han brukade ställa ut lådor med lite sämre, och därmed osäljbar, frukt till barnen, som de fick ta.

Familjer med eget jordbruk var så klart inte lika beroende av affären, men vissa saker, som kaffe, salt, socker och kryddor, behövde ändå inhandlas. Nisse Danielsson (f. 1942) minns hur han redan i tio till tolvårsåldern hade ansvar för att åka från Heden, där de bodde, för att handla vid Björkqvists affär. På sommaren kunde han cykla, på vintern var det spark som gällde. Eftersom familjen hade bonderi var de självförsörjande på mycket, inklusive mjöl som de malde i kvarnen vid kraftstationen i Bergsgården, men viss handling behövde trots allt göras. Nisse for således till affären, utrustad med en handlingslista, som han lämnade fram till Björkqvist, och en portmonnä med pengar.

Bergsgården den 4/3 1948

RÄKNING

till Bergsgårdslippen 1948.
från BJÖRKQVIST
Bergsgården
Tel. 14

3 d	Briser	4.-	1/2 =
1 p	Kängla		4 25
1 p	"		4 50
1 "	"		2 25
1 d	Torkdara		4 -
3 p	Solglasöglor	15	3 75
3 "	"	1-	3 -
1/2 Br	Teskedar		4 80
4 p	Champ pulver		2 -
	Varv. "Snyg"		37 65
	"		14 =
15 lit	Mjöl		4 95
	Portmon.		97 15

Rättas d. 9/3-48
Björkqvist
11/8 26

Handlaren Erik Arvid Björkqvist avlider 1965 och affären läggs då ner. Det finns fortfarande en varubuss som trafikerar Bergsgården, men på våren 1967 upphör detta, sedan varubussföretagaren insjuknat. Nu finns inte längre några möjligheter att göra matvaruinköp i Bergsgården, vilket föranleder artiklar i lokaltidningen. Fru Edit Wiklund berättar där att en liter mjölk för henne kostar hela 3 kr och 77 öre, eftersom kostnaden för bussresan till Falun tillkommer (mjölken kostade då 1,07 kr). Hon fortsätter:

– Förstår inte varför inget affärsföretag låter sina varubussar passera Bergsgården. Vi äldre tycker det är besvärligt att sätta oss på bussen och åka in till Falun för att handla – kanske bara en liter mjölk. Det blir dyrbart också. Pensionen räcker inte till många ”mjölkvänder” och något annat än färsk mjölk duger inte till Mirre här.

Edits önskemål om ny varubuss blir så småningom verklighet och varubussar kommer att trafikera Bergsgården ända in på 1990-talet.

Vägupprustning 1952-55

Under 1700-talet gick vägen från Falun till Bergsgården längs nuvarande Gamla Fruns väg, till vägskalet väster om Bäckeåsen. För att sedan ta sig från Bergsgården till Bjursås gick vägen de branta backarna uppför Norlingberg och öster om Smålingarna till Bjursås kyrka. Det högsta backkrönet på Studsarvet ligger på 280 möh, att jämföras med Varpas 114 möh. För att slippa de branta backarna gick det att vid vägskalet vid Bäckeåsen istället fortsätta på Gamla Fruns väg till Grycksbo, alltså Augusta Munktells privata väg. Detta var emellertid strängt förbjudet. Bönderna i Rättvik krävde dock att den branta och besvärliga vägen skulle läggas om och 1877 togs den nya leden mellan Bergsgården och Bjursås i bruk. Denna väg gick längs Gryckens strand och därefter mellan Smålingarna, alltså i princip den moderna vägens sträckning. År 1889 färdigställdes sträckan Falun – Bergsgården längs Varpan. Kostnaden för denna väg var 11 000 kr, varav man fick drygt 7000 kr i statsbidrag.

År 1934 rätades de allra skarpaste kurvorna längs vägen mellan Falun och Bergsgården ut och en bank anlades över viken vid Bäckeåsen. Betongbron över Västerån byggdes på 1930-talet, då träbron som legat strax öster om nuvarande bro inte höll för den ökade belastningen av motordrivna fordon.

Grusbeläggningen längs vägen var ofta i dåligt skick. En sommar på 1940-talet sjönk vägen i Varbokurvan på en sträcka av trettio meter och låg en halv meter under vatten. En spång av träplank byggdes för gång- och cykeltrafik, bil- och busstrafiken dirigerades om via Österå. Spången var emellertid smal och saknade räcken, vilket gjorde att cyklister körde av och hamnade i vattnet.

År 1952 till 1955 genomfördes av stor upprustning av vägen mellan Falun och Bergsgården, då vägen bland annat asfalterades. Som fyllnadsmaterial vid vägupprustningen användes slaggvarp. Arbetet genomfördes av AB Kontraktor, som hade förrådsbyggnader vid stenhuggeriet. I dessa förråd förvarades syrgastuber, olja och bensin och en brand här höll på att leda till katastrof. Elden uppstod sannolikt på grund av gnistbildning från en slipmaskin, när personalen var på lunch. Brandkåren larmades och kom snabbt till platsen. Deras första uppgift blev att rädda de redan överhettade syrgastuberna. Explosionsrisk förelåg och de närmaste boende evakuerades.

Det stänger ner

Den första betydelsefulla verksamheten som stänger ner är skolan. Med ett fallande elevunderlag och centralisering av skolverksamheten stänger Bergsgårdens skola 1939. Knappt 100 år har det då funnits skola i byn. Fram till läsåret 1960/61 går byns barn i skola i Österå, därefter är det buss till skolan i Grycksbo som gäller. Vid nedläggningen av Bergsgårdens skola har tågklareringen varit borttagen sedan ett par år, men postkontoret finns kvar på järnvägsstationen och tågen till Rättvik stannar precis som tidigare. Men, 1957 ersätts poststationen av lantbrevbäring. Det sista godståget Falun-Rättvik går våren 1965 och i november samma år körs det sista persontåget. Samma år stänger Björkqvists affär. Bilar har blivit vanligare i byn, vägtransporter ersätter tågen. Avståndet till Falu stad har krympt. Det finns inte längre behov vare sig av lanthandlar eller tågtransporter på kortare sträckor. 1966 rivs järnvägsspåret Grycksbo – Rättvik och 1971 rivs Bergsgårdens station. År 1960 fann ålderdomshemskommitténs utredning att:

Lindsbergs ålderdomshem företer sådana brister och olägenheter att det skulle krävas mycket genomgripande ombyggnad för att bringas i ett sådant skick, att det på längre sikt kan fungera såsom ett tidsenligt ålderdomshem.

Bland annat konstateras att köksavdelningen är tungarbetad, att pensionärerna har svårt att gå i de höga trapporna, att det ej finns möjlighet till enkelrum samt att det är svårt att rekrytera personal eftersom personalen måste bo på Lindsberg. Ålderdomshemmet stänger 1966. Cafétet i Furuviik stänger även det i mitten av 1960-talet och 1962 säljer Teodor Sand Tomsarvet och handelsträdgården. På bara ett par år har byn gått miste om järnvägsförbindelser, lanthandel och ålderdomshem.

När vi går in i 1970-talet finns vare sig skola, ålderdomshem, affär, handelsträdgård, järnvägsstation, postkontor eller café kvar i byn. Tågen rullar fortfarande, men enbart till Grycksbo pappersbruk. Transporterna dit upphör 1987. Vattenkvalitén i Grycken och Varpan försämras ytterligare under 1950- och 1960-talen, till följd av pappersbrukets utsläpp. Vid 1950-talets början badar man inte längre vid byns bad i Varpan och runt Gryckens stränder ligger ett tjockt, gulaktigt skum.

Byumgänge och bygdegård

Även om mycket stänger ner, är det annat som startar upp. Byn är inte längre den centralpunkt i tillvaron för byinvånarna som den tidigare varit, då både arbetstillfällena och sociala institutioner i hög utsträckning var centrerade hit. De flesta arbetar nu utanför byn och enkla kommunikationer med Falun har kortat avståndet dit. Men trots allt fyller byn fortsatt en mycket viktig social funktion, vilket inte minst märks i byggandet av bygdegården och aktiviteterna där.

Historien om Bergsgårdens bygdegård börjar dock inte med bygdegårdsföreningen, utan med en annan förening: NTO-logen 2879 Bergsgården, som bildades 1939. Den svenska nykterhetsrörelsen växte fram under 1800-talet och 1910 organiserade landets nykterhetsorganisationer omkring 100 000 medlemmar. Redan under det tidiga 1900-talet fanns en nykterhetsförening i Bergsgården, den år 1906 grundade lokala blåbandsföreningen. Föreningen verkar emellertid inte varit så aktiv, åtminstone har den inte lämnat särskilt mycket spår efter sig. I slutet av 1930-talet tar alltså nykterhetsrörelsen nya tag i byn och en NTO-loge bildas. Det huvudsakliga arbetet handlade om att förbjuda rusdrycker, men föreningen fungerade också som en skola i demokrati, där möjlighet gavs att lära sig demokrati som arbetssätt och få träning i att driva egna frågor.

Den första tiden höll medlemmarna till i den nedlagda småskolan, men snart var lokalerna för små och man flyttade då till folkskolans lokaler. Kontakt togs med disponent Nisser vid Grycksbo pappersbruk, som lovade hjälpa till med en mer ändamålsenlig lokal. Först tittade man på en tomt vid maskinbron, efter ytterligare förhandlingar utsågs en tomt norr om gamla skolan, som sedermera skulle bli den nuvarande bygdegårdstomten. Tomten erhöles som gåva från Grycksbo pappersbruk. Pappersbruket skänkte så småningom också en filt, som färgades och användes som ridå vid scenen.

Försvaret hade under krigsåren 1940-45 baracker stående i Bäckeåsen. Efter krigsslutet blev dessa tomma och en statlig myndighet skötte om att avveckla dessa byggnader. Efter vissa förhandlingar köptes den ena baracken för 10.000 kr av Bergsgårdens NTO och flyttades till

byn och byggas om till en ändamålsenlig lokal. Driften för den nya lokalen ansågs dock vara en fråga för Bergsgården som helhet, i synnerhet som kostnaderna blivit högre än NTO väntat sig. År 1950-51 bildades därför en bygdegårdsförening av vilken NTO och andra föreningar kunde hyra lämpliga lokaler. År 1950 inleddes bygget av bygdegården, men baracken från Bäckeby som stomme. Arbetet med bygdegården sköttes helt av bygdegårdsföreningens medlemmar på deras fritid. År 1952 fick dock arbetet avbrytas en tid p.g.a. brist på kapital, men år 1954 kunde bygdegården äntligen invigas, den hade då kostat 45 195 kr. Invigning med stora festligheter skedde den 13 juni. En tidningsartikel beskriver att invigningen var vacker och stämmingsfull, med en fulltalig publik och fortsätter:

I den trevliga, stora och rymliga samlingsalen var kaffebord dukade. Buketter av prästkragar, blåklackor och lupiner prunkade på borden, och i fonden ingick syren och blommande rönn som huvudbeståndsdelar i dekoren. Huvudingången lyste grön av ungbjörkar.

Festtalade gjorde riksdagsman Robert Jansson från Aspeboda och musikunderhållningen stod Grycksbo manskör för. Erik Wikström deklamerade dikter och Rune Gillberg gav en översikt över bygdegårdens tillkomst. Från styrelseberättelsen från det första året framgår att det varit hög aktivitet i bygdegården:

En kamratträff med Karlsbyhedens Bygdegårdsförening har anordnats och ett sällskap från Falun har givit en kabaré vars behållning tillföll bygdegården för anskaffande av kulisser m.m. Luciafest med auktion på julsaker har hållits tillsammans med NTO och vidare har lokalen upplåtits till NTO för möten, bokutlåning, underhållning m.m. samt för husmodersgymnastiken, söndagsskolan och missionsföreningen.

Styrelsen 1954 bestod av Ivar Eriksson (ordf.), Bertil Lodén (v.ordf.), Rune Gillberg (flyttade ersattes av Gustav Eriksson), Britta Hanis, Erik Wikman (kassör). Hyran vintertid 45 kr (med kaffeservis) eller 50 kr (med matservis), i priset ingick städning, ved- och vattenbäring. Bygdegården utnyttjades flitigt, 1958 var den uthyrd 87 gånger, bl.a. till söndagsskola, NTO, kurser och bröllop. I ett par tidningsartiklar från 1956 framgår att bygdegården utnyttjas som fritidsgård, ordnad av NTO. Var tredje vecka samlas ett tjugotal ungdomar i bygdegården, där de under ledning av bland andra Bertil Lodén och Linnéa Wiklund spelar pingis och ägnar sig åt rottingarbeten. För de mindre barnen är det söndagsskola i bygdegården, ledd av Ellen Almberg och senare Erik Hübinette.

Under 1960-talet är det musik och dans i bygdegården. Ofta till lokala band som Dix Combo (lett av Åke Ollars), men Jailbird Singers spelar också regelbundet i Bergsgårdens bygdegård.

Bergsgårdsloppet

Någon gång runt decennieskiftet 1939/40 upphör aktiviteten i Bergsgårdens IF, men just skidtävlingar ordnas också senare i byn. Skidtävlingen 1945 verkar dock inte varit någon succé, enbart fem startande, varav bara tre kommer i mål. År 1948 har det tagit sig. Då är det 47 startande som betalar startavgiften på 50 öre. Den yngsta startande är sju år, den äldsta 53 år. Från 1950 benämns skidtävlingen Bergsgårdsloppet. Under åren 1950-1964 har tävlingen 23-36 startande per år. Sträckorna varierar, men barnen kör ofta 500 m eller 1-2 km, de vuxna 4-10 km.

